

MEDISCHE ZORGEN VOOR HET KARTUIZERKLOOSTER TE ZELEM BIJ DIEST TUSSEN 1748 EN 1754: APOTHEKER, DOKTER, CHIRURGIJNS, VERPLEGERS EN PAARDENMEESTERS.*

Prof. Dr. Christian De Backer.

*Lezing gehouden tijdens het Congres in Lille op 2 oktober 2004

Over de kartuizerorde in verband met de farmaciegeschiedenis alleen, kon ik reeds enige bijdragen publiceren en terloops wijzen op het belang van de rekeningen van de kerkelijke instellingen als bron voor de geschiedenis van de geneeskundige wetenschappen¹. Enkele jaren terug kon ik samen met de collegae Lemli en Lievens in interdisciplinair werkverband onbekende medische recepten uit het Leuvense kartuizerklooster bestuderen en publiceren die op laatmiddeleeuwse bronnen terug gaan en in de Koninklijke Bibliotheek Albert I te Brussel bewaard worden².

Onlangs verkreeg ik een gedeeltelijke transcriptie van een rekeningboek van het kartuizerklooster te Zelem bij Diest dat dateert uit het midden van de 18de eeuw³. Ik kon gebruik maken van deze tekst, welbepaald van het deel dat betrekking heeft op de periode die loopt van 1 december 1748 tot januari 1754. Dit deel vormt de 48 eerste folio's van het rekeningboek. Daaruit heb ik de medico-farmaceutische gegevens geput die hier nu zullen volgen.

De kartuizersorde, een der strengste contemplatieve orden, werd tijdens het Oostenrijks bewind in de Zuidelijke Nederlanden afgeschaffd door de zogenaamde keizer-koster Jozef II, die het vooral gemunt had op de zogenaamde dode-handsgoederen, met andere woorden, het steeds groeiende bezit van deze voor hem sociaal nutteloze contemplatieve kloosters. De stijgende rijkdom van de kloosters (door schenkingen van onroerend goed of renten, 'doten', een soort van bruidschat bij de intreden) onttrokken naar zijn mening aan de maatschappij (de levende hand) teveel goederen die niet meer in haar sociale en economische ontwikkeling konden worden gebruikt⁴. Deze politiek was niet gericht tegen het geloof op zichzelf, doch wou hoofdzakelijk de lekenoverheid een overwicht bezorgen op de privileges en de immuniteiten van de clerus die uit de middeleeuwen stamden. Thans bezit de kartuizerorde nog alleen enkele kloosters in Frankrijk, Italië, Spanje, Duitsland, Engeland, Slovenië en de Verenigde Staten van Amerika⁵.

Voor wat betreft de muntwaarden die in de rekeningen voorkomen, hebben we te maken met Brabantse gulden, onderverdeeld in stuivers en penningen of deniers (zie Bijlage). Ter oriëntatie, voor wat de waarde van deze bedragen betreft, kunnen we alleen maar prijzen opgeven van allerlei verbruiksgoederen die we met de huidige kunnen vergelijken.

¹ C. De Backer, "De apothekers van de kartuize St.-Maartens-Bosch bij Geraardsbergen", in: *Farmaceutisch Tijdschrift voor België* 54 (1977) pp. 181-184. Eveneens in: *Bulletin van de Kring voor Geschiedenis van de Pharmacie in Benelux* (1978) 56, pp. 31-34. ID., "Les apothicaires de la chartreuse flamande du Bois-Saint-Martin", in: *Cistercienser Chronik* 87 (1980) pp. 28-31. C. De Backer & V. Klee, "Le vinum medicatum (1702) du chartreux Antoine Basel. Sa formule conservée dans les annales de la chartreuse alsacienne de Molsheim récemment retrouvées à la chartreuse de Pleterje (Yougoslavie)", in: *Collectanea Cartusiensia* 2. *Analecta Cartusiana* 82:2 (Salzburg, 1980) pp. 45-58. ID., "Gérard d'Attenhoven, apothicaire liégeois de la fin du XIVe siècle", in: *Revue d'Histoire de la Pharmacie* 70 (1982) pp. 107-108. ID., *Het receptenboek van de Keulse kartuizer Joannes Trevirensis (eind 16de eeuw)*. *Scripta. Mediaeval and Renaissance Texts and Studies* 9 (Brussel, Emirel, 1983) 106 pp. ID., "Een receptverzameling van de Keulse Kartuizerprior Joannes Trevirensis uit het eind van de 16de eeuw", in: W. Schäfke (Hrsg.), *Die Kölner Kartause um 1500: eine Reise in unsere Vergangenheit*. Aufsatzband (Köln, Kölnisches Stadtmuseum, 1991) pp. 196-198. ID., "Henric Brant, apotecaris te Arnhem (1355 tot circa 1422) in: *Farmaceutisch Weekblad voor Nederland* 131 (1996) pp. 412-413, alsook in: *Arnhem de Genoegelijkste* 17-1 (1997) pp. 37-40. ID., "Een Middelnederlands allegorisch recept uit het Kartuizerklooster te Leuven" in: *Farmaleuven-info* 21-1 (1998) pp. 25-27, eveneens in: *Oost-Brabant* XXXV-3 (1998) pp. 94-98

² C. De Backer, J. Lemli & R. Lievens "Middelnederlandse medische recepten uit een handschrift van de kartuize te Leuven gekopieerd in het begin van de 16de eeuw" in: *Bulletin van de Kring van de Geschiedenis van de Pharmacie in Benelux* nr. 94 (1998), pp. 3-13 (met opmerkingen in de twee volgende nummers van het Bulletin).

³ Rijksarchief Hasselt, *Kartuizers Zelem, Grooten rekeninghboeck van het clooster der heeren carthuijzers in*

Zeelhem begoust in het jaer [...] 1747[...]. Met dank aan archeoloog Francis Timmermans. Voor literatuur over dit klooster verwijs ik naar Fr. Hendrickx, ed., *De kartuizers en hun klooster te Zelem. Tentoonstelling ter gelegenheid van het negende eeuwfeest van de Orde 1084-1984*. Diest Stedelijk Museum 30 juni-30 september 1984 (Diest, 1984).

⁴ G. De Schepper, *La réorganisation des paroisses et la suppression des couvents dans les Pays-Bas autrichiens sous le règne de Joseph II* (Louvain, 1942) p. 101.

⁵ Een belangrijke bron voor de geschiedenis van de kartuizerorde zijn de meer dan tweehonderd boekdelen verschenen in de reeks *Analecta Cartusiana* uitgegeven door prof. dr. James Hogg, Katholieke Universiteit Salzburg.

⁶ We noteerden o.a. de namen Van Pruijssen, Celliers, Joannes Cox, Thenaerts.

Maar laten we het adagium *omnis comparatio claudicat* niet vergeten! Peper is thans niet meer peperduur en de prijs van het toen ambachtelijk turf steken zal wel niet meer te vergelijken zijn met die van nu.

De Apotheker.

De kartuizersorde van Zelem moest voor zijn zieke paters en broeders bij een apotheker terecht die de recepten uitvoerde dewelke de geneesheer van de kartuizer had voorgeschreven. In tegenstelling met de dokter die met de kartuizersorde contractueel was verbonden was dit niet het geval met de apotheker. Voortgezet onderzoek moet uitwijzen wie in de loop der jaren de andere apothekers waren die aan de kartuizers van Zelem medicamenten leverden. Voor de korte periode die wij hier behandelen was dat apotheker Franciscus Libens uit Diest. In de rekeningen zien we achtereenvolgende posten verschijnen: in november 1748 wordt betaald *aen de apoteker Liebens tot Diest sijn specificatie van medicamenten 't sedert lesten octobre 1745 tot en met 22 november 1748 85-0-0* [85 pond, nul stuivers, nul deniers]. Op 15 augustus 1749: *betaelt aen mon[sieu]r Libens apotheker voor medecijnen 14-14-0*. Op 29 september 1749: *betaelt voor medecijnen voor p[ater] prior en p[ater] procurator 2-10-3*. Op 2 januari 1751 *betaelt aen mon[sieu]r Libens voor geleverde medecijnen 34-5-0*. Op 31 oktober 1752 *betaelt aen Francis Libens voor geleverde medicijnen 18-2-0*. Voor de volgende post wordt de leverancier niet met name genoemd; wij gaan er echter van uit dat deze ook de apotheker Libens is: *22 octobre 1752 betaelt voor een flesken medecijnen voor p[ater] prior 1-0-0*. Op 8 januari 1753 *betaelt aen Francis Libens voor geleverde medecijnen 54-17-2*. Hierna meteen gevolgd door: *11 januari [1753] betaelt voor twee fleskens melis*. Het is de enige post in de rekeningen waarin een geneesmiddel wordt gespecificeerd. Met *melis* is *mélisse*, citroenkruid (*Melissa officinalis* L.) bedoeld. Bekend is het Eau de mélisse van de Karmelieten-Discalsen uit Parijs. F.L.M. Dorvault zegt in zijn welbekend werk *L'officine ou répertoire général de Pharmacie pratique* dat citroenkruid als infuus gebruikt, zenuwsterkend, wondenhelend en krampstillend is. Voor de rest komen in de rekeningen nog twee met name genoemde specerijen of kruiden voor: anijs en amandelen, en dit waarschijnlijk eerder als culinaire ingrediënten dan als geneesmiddel gebruikt. Wie dit voor deze posten precies leverde weten we niet, hoogst waarschijnlijk de verschillende wel met name bekende kruideniers-leveranciers van de kartuize⁶. Libens

komt buiten zijn functie als apotheker nog eens in de rekeningen voor in de juridische functie van *sterfman*⁷.

Over de persoon van apotheker Franciscus Libens die ik in de Diestse archieven als werkzaam tussen 1707 en 1747 kon ontdekken, is nog het volgende mee te delen: Libens duikt voor het eerst in de rekeningen van de stedelijke armentafel of Heilige-Geesttafel op in 1707 voor *geleverde medecijnen bij ordonnantie*⁸. Deze instelling, die noch in Duitsland of in Frankrijk bestond, was in feite de voorloper van ons huidige OCMW of Openbaar Centrum voor Maatschappelijk Welzijn. In 1710-1711 komt Libens daar een tweede keer voor⁹. In de jaren 1713-1714, 1715-1717 en 1717-1719 zet hij zijn leveringen voort¹⁰. In de rekening van 1719-1721 wordt hij voor de eerste keer ook *schepen* Libens genoemd en levert medecijnen voor het vrij groot bedrag van 234 gulden¹¹. Hieruit blijkt dat hij naast zijn beroep en apotheker van de H. Geest (ook armenapotheker genoemd) nog een functie uitoefende in het stadsbestuur, een politieke cumul die wij bij apothekers in de loop van de geschiedenis overal relatief veel zullen aantreffen. In de daarop volgende boekjaren 1721-1723 en 1725-1729 zien we zijn leveringen doorgaan en wordt hij telkens schepen Libens genoemd¹². In de volgende armendisrekening die op de jaren 1731 tot 1736 betrekking heeft, vinden we Libens onder de benoeming van zijn nieuwe functie als burgemeester van Diest en als leverancier van medecijnen terug. Waarschijnlijk is hij kort na 1733 burgemeester geworden¹³. In juni 1739 oefende hij de functie van burgemeester nogmaals uit daar hij alzo in de rekeningen van 1736-1739 wordt vermeld bij een post voor geleverde medicamenten¹⁴. In de haardtelling van 1747 schijnt Libens' glorie tijd voorbij en wordt hij eigenaardig genoeg vrij laag geschat voor 15 gulden en 20 stuivers en daarbij nog bestempeld als een tweederangspoteker, *een gerengen apoteker van clijne neringe* (een geringe apotheker van kleine nering)! Hij was getrouwd maar had geen kinderen. In zijn huis aan de Beverstraat had hij drie *haardsteden*. Dit waren open haarden of stoven die voor verwarming en de keuken werden gebruikt. Hun aantal in een huis werd in de volkstelling, eigenlijk dus letterlijk de haardtelling, als een symbool en meter van welzijn gezien. Apotheker Libens' burens waren een *slechten vischwijcker en een bakker backende voor loon* (een derderangs visverkoper en een niet onafhankelijke bakker die voor loon werkte)¹⁵.

Medicamenten werden aan de kartuizers niet alleen door de apotheker geleverd. We zullen hieronder zien dat de geneesheer

⁷ *Betaelt voor het relief, gedaan in den souverijnen Leenhof tot Brussel over een half bunder landt tot Zelck voortkomenden van wijlen Lowies Jacobs, is voor sterfman gestelt Franciscus Libens 41-12-0.* Een sterfman is een aangewezen leenman, bij wiens dood 'sterfkoop' (=overgangsrecht bij overlijden) zal moeten betaald worden aan de leenheer door de geestelijke instellingen aan dewelke lenen waren gegeven.

⁸ Stadsarchief Diest (=SAD) 1600 rekening H. Geesttafel), f.46v.

⁹ SAD 1604, f. 61r : *Aen Francis Libens voor geleverde medecijnen bij specificatie.*

¹⁰ SAD 1608, f. 101v; SAD 1610, f. 95v; SAD 1612, f. 102v.

¹¹ SAD 1614, f. 91v.

¹² SAD 1616, f. 102v; SAD 1620, f. 178r; SAD 1622, f. 185r.

¹³ SAD 1626, p. 186.

¹⁴ SAD 1628, p. 225.

¹⁵ SAD 31 B, p. 81.

van de kartuizersorde bij gelegenheid ook medicamenten leverde en zo eigenlijk in de ogen van de toenmalige Diestse apothekers cumulerend was. Maar deze concurrentie gold ook nog voor anderen.

De kartuizers lieten zich ook medicamenten bezorgen door de grauwezusters van Diest. In de rekeningen komt op 26 april 1752 voor: *betaelt aen de grouwezusters van Diest voor medecijnen* 13 gulden en 1 stuiver en dit voor de periode van 2 april 1749 tot 18 februari 1750. Deze zusters waren de zogenaamde celzusters te Diest, ook grauwezusters van Sint-Annendaal genoemd. Van hun apotheek wordt in een recent handschrift (echter zonder bronvermelding) reeds melding gemaakt in 1592 en betekende een goede bron van inkomsten voor het klooster¹⁶.

Een notariële akte d.d. 4.4.1687 bewaard in verband met de "Franse contributie" uit 1684, een belasting door de Fransen opgelegd aan het begijnhof en de celzusters van Sint-Annendaal die zich hieraan wouden onttrekken, illustreert de concurrentie met de apothekers. Hierin staat o.a.: *Daerenboven dese supplianten sijn voorsien in hun clooster van een seer goede apoteckerije gereputeert wordende voor de beste vande stadt ende de welcke nyet alleenlijck en dient voor d'ondersaeten vant' zelve clooster maar oock soo vertieren ende debiteren sijn hun droegen ende apoteckerijen op het begijnhoff, ende door de geheele stadt aen een yder die sijn geldt daer gelieft te besteden. Dese apoteque streckt tot groote prejudicie vande lastdraegende apoteckers deser stadt.* In 1687 was men er zich in Diest toch bewust van dat de celzusters zich door vrije verkoop van geneesmiddelen verrijkten ten nadele van de stedelijke lekenapothekers¹⁷. In Diest had men overigens ook nog de apotheek van het Groot Gasthuis der zusters Augustinessen van het Sint-Elisabethgasthuis.

De dokter.

Onder de naam doctor (of docteur) die overal in de 18de eeuwse rekeningen voorkomt zijn meestal *L.M.*'s of licentiaten in de medicijnen bedoeld. Minder voorkomend zijn ze *M.D.*'s of doctores in de medicijnen, deze letters zijnde afkortingen van academische titels die zij meestal achter hun naam schreven.

De kartuize van Zelem had een geneesheer in dienst genomen die met hen door een jaarlijks contract verbonden was. Hij verkreeg daarvoor jaarlijks 12 gulden. Dit was tijdens het Oud Regime een normaal voorkomende gewoonte. Laten we ook het algemene voorbeeld van de stadsdokters niet vergeten die door het stadsbestuur voor een bepaalde termijn, meestal voor één jaar en

¹⁶ SAD, Dossier Sint-Annendaal, Hs met als titel *Geschiedenis van het klooster van Sint Annendael binnen Diest*, p. 75. Het manuscript is afkomstig van het Dominicanenklooster te Tienen (aanwinst 1958).

¹⁷ In SAD, IIde afdeling nr. 6.

voor een vast bedrag in dienst werden genomen.

Dokter Lousberghen komt in de rekeningen voor onder de rubriek "voor de knechten en de pensioenen". Met de Ancien-Régime-term pensioenen werden de honoraria bedoeld van personen die in contractueel dienstverband stonden bij een instelling (meestal de stad). Op 14 november 1748 staat: *Doctor Lousberghen twee jaeren gagie verv[alt] 6 octobre 1747 et 1748 24-0-0*; In de rekening van het boekjaar 1750-1751: *betaelt aen mijn heer Lousberghen doctoer sijn jaerlijcksche gasie oock eenigh geleverde medicijnen pro october 1749 16-16-0*. Einde oktober 1750: *mijn heer Lousberghen doctoer annue 12 gul[den]s gagie debet 6 october 1750*. Op 30 juli 1751 *betaelt aen den selven sijn gagie pro 6 october 1750 12-0-0*, alsook: *betaelt aen den selven voor geleverde medecijnen 1-0-0*. In de rekening van 2 december 1751 tot 9 december 1752: *mijn heer Lousberghen den doctoer annue 12 g[ulden]s rest[at] 6 october 1751. Betaelt aen den selven voor sijn jaerlijcksche pro 6 october 12-0-0*.

Meester Paulus Lousbergh (ook Loesbergh, Loosberge etc.), M.L. komen wij van 1726 tot 1747 ononderbroken tegen in de Diestse stadsrekeningen als stadsdokter. Zijn naam wordt er door de ambtenaren in verschillende grafieën geschreven¹⁸. De eerste vermelding is weer te vinden in het stedelijk resolutieboek waar hij op 15 oktober 1726 een rekwes indiende met de bedoeling een der drie stadsdokters te worden. Hij verklaart hierbij ook te zullen bewijzen dat hij zijn vast verblijf heeft in de stad (bereikbaarheid ten allen tijde was vereist!). Het stadsbestuur accepteert het rekwes en beslist dat hij na verloop van een half jaar dienst zal worden betaald. De normale uitbetalingen gebeurden normaal pas na één jaar dienst. Op 2 juni 1730 vinden we nog een verwijzing: hij zal hij de knecht uit de herberg *De Pellicaen*, Anthoon van Beets, geboortig van *Loxberghen onder Haelen*, in de gevangenis van de Beverpoort visiteren en hem de nodige medicijnen geven¹⁹. In 1741 diende hij samen met zijn collegae meester Jacobus Loyens M.L. en meester Paulus Tielens L.M., eveneens stadsdokters, een rekwes in om vrijdom te verkrijgen inzake stadsaccijnsen (stedelijke belastingen op het verbruik van bepaalde consumptiegoederen zoals wijn en bier)²⁰.

De chirurgijns.

De rol der chirurgijns laat zich in een volkse terminologie uitdrukken als het lijmen van gebroken benen en armen. r van

¹⁸ In SAD 412 (stadsrekeningen 1726-1727) p. 235, wordt hij opgegeven als stadsdokter onder de naam N[omen] Loesberg. Op p. 236 : N. Loesbergh M.L. Zijn jaarlijks salaris bedraagt 50 gulden. In SAD 414 (1727-1728) p. 235: P. Lousbergh M.L. In SAD 416 (1728-1729) p. 237: P. Lousbergen M.L. 75 gulden. In SAD 418 (1729-1730) 237: P. Loesberghen M.L.; SAD 420 (1730-1731) p. 239: P. Lousberghe M.L. SAD 422 (1731-1732) p. 239: P. Lousberghen. SAD 438 (1739-1740) p. 177: P.L. Loosbergen M.L. SAD 441 (1740-1741) p. 168: P.L. Lousberghen M.L. SAD 451 (1745-1746) p. 167: P.L. Loosberghe. SAD 465 (1752-1753) p. 178: Paulus Leon. Lousbergen. SAD 469 (1754-1755) p. 201: Paulus Leon[ar]d Lousbergh. In SAD 484 (1762-1763) p. 224 komt de laatste vermelding voor als (tweede) stadsdokter.

¹⁹ SAD 9, Resolutieboek 1712-1749, p. 64 en 121.

²⁰ Zie de verwijzing naar zijn aanvraag bij J. Verbeemen, *Inventaris van het archief van de Heren en van het stadsarchief van Diest* (Brussel, 1962) nr. 2807.

²¹ In Frankrijk werd de eerste groep chirurgiens de courte robe genoemd, de tweede groep chirurgiens de longue robe. Cfr. M. Bariéty et Ch. Coury, *Histoire de la médecine* (Paris, 1963) p. 392 en C. d'Allaines, *Histoire de la chirurgie* (Paris, 1967) p. 35ss. Zie verder nog: R. van Hee (red.) *Heelkunde in Vlaanderen door de eeuwen heen. In de voetsporen van Yperman* (Brussel, 1990).

²² Over de taken van de chirurgijns zie C. De Backer, "Een verklaring van geneesheer Joannes Minten uit Diest voor chirurgijn Jacobus Clercx uit Lummen in 1665" in: *Oost-Brabant XXXIX-1* (2002) pp. 20-31, alsook Id., "Het dodelijk ongeval van Aron Wijchmans, een arbitrage te Diest uit 1661" in: *Oost-Brabant, XXXIX-2* (2002) pp. 71-78.

²³ P[etrus ?] Vaes is mogelijk een verwant (zoon) van de voorgaande.

²⁴ SAD, Fonds Kerken, kloosters en kapellen. Cellebroeders nr. 17, 16.8.1746 en 31.7.1750.

²⁵ J. Verbeemen, *Inventaris...o.c.*, nr. 2575.

²⁶ SAD, 10 Resolutieboek 1749-1784, p. 78.

²⁷ C. De Backer, "Dokters, apothekers en chirurgijns-barbiërs van het Elzenklooster Zichem (1694-1794)" in: *Oost-Brabant XXXV-3* (1998) pp. 81-93.

Inderdaad beperkte de chirurgijn zich tot het behandelen van de uitwendige kwalen en in de uitoefening van zijn beroep onderscheidde de chirurgijn zich door zijn persoonlijke bekwaamheid en scholing. Deze bekwaamheid ging van het scheren en aderlaten tot het opereren. Hij trad op in een gradatie die liep van de barbier-chirurgijn en de meer competent geschoolde chirurgijn tot de geavanceerde geleerde chirurgijn, die soms ook auteur van vakboeken was²¹. In de steden zijn de vertegenwoordigers van de drie graden weer te vinden. Vele chirurgijns waren ook in die tijd rondreizende lieden die hun diensten aanboden. Naast hen bestonden er ook chirurgijns-pestmeesters, stadschirurgijns en legerchirurgijns. Ook bestonden er vrouwelijke chirurgijns zoals wij die te Diest konden aantreffen in de 16de eeuw²².

In de rekeningen der kartuizers van Zelem worden er 3 chirurgijns genoemd. Het zijn: Adriaen Vaes uit Lummen; P. Vaes²³, wellicht ook uit Lummen en een zekere De Wilde.

De citaten luiden: *Aen Adriaen Vaes chirurgijn tot Limmen [Lummen] sijn specificatie voor cureren, lattingen [=aderlatingen] etc. Voldaen 27 novembre 1748 80 gulden. Op 22 october 1749 betaelt aen P. Vaes cerusijn voor sijn medecijnen 10-10-0. Op 4 maart 1752 betaelt aen De Wilde voor laeten ende cureren.*

Typisch voor het beroep van de chirurgijn is steeds de voorkomende term *cureren* in tegenstelling met de geneesheer die altijd *visiteert*. Wanneer er in de bronnen geen beroepsvermelding voorkomt, maar wel één van die termen, is vergissing bij de identificatie van hun beroep uitgesloten.

De laatst genoemde chirurgijn De Wilde is te identificeren als meester Ignatius de Wilde, chirurgijn gevestigd te Diest en er werkzaam tussen 1744 en 1787. Hij was tussen 1746 en 1750 chirurgijn van de Diestse cellebroeders waar hij tenminste gedurende één jaar een contract had om hen te scheren²⁴. In 1756 hield hij samen met de geneesheer Jacobus Loyens, licentiaat in de medicijnen en stadsdokter, een lijkschouwing²⁵. In 1766 kreeg hij van de stad vrijdom van stadsaccijnsen op wijn en bier wegens bijzondere verdiensten betoond aan vrouwen in barensnood²⁶. Hij was dus ook een verdienstelijk chirurgijn-accoucheur of vroedmeester. In het Elzenklooster te Zichem, een slotklooster van reguliere kanunnikessen van Sint-Augustinus, was hij ook werkzaam. Hij wordt er vermeld om zijn aderlaten en zijn *devoren*²⁷.

De Verplegers.

De kartuizerpaters die ernstig en langere tijd ziek waren, en normaal op de zorgen van de pater infirmarius waren aangewezen, kregen verzorging van een professionele verpleger of ziekenbroeder. In het Ancien Régime was dat in onze streken meestal een cellebroeder, ook een religieus. Deze broeders die in gemeenschap in een klooster woonden staan ook bekend onder de naam Alexianen²⁸. Als vrouwelijke tegenpool hadden zij de zwartzusters die dan zowel mannen als vrouwen verzorgden. De cellebroeders hielden zich ook bezig met het verzorgen en het begraven van pestlijders, zelfs met het verzorgen van krankzinnigen of het colloqueren van onhandelbaren²⁹.

Te citeren is in de rekeningen op 28 mei 1749: *betaelt aen eenen cellebroeder, p[ater]. procurator sieck sijnde, gedient te hebben*. Deze procurator is te identificeren met pater Dominicus Eraerts (Everaerts), geboren te Sint-Amands, profes van de kartuizers van Gent, die procurator was in Zelem ca. 1748-ca. 1749. Hij overleed te Gent in 1772. Hij werd in zijn officie van econoom opgevolgd door P. Josephus Blockmans, geprofest in de kartuize van Brussel en hospes (gast) te Zelem in 1748. Hij was procurator tot in 1753³⁰.

Of de verzorgende cellebroeder uit het klooster te Diest kwam weten we niet. In elk geval is een eerste vermelding daaromtrent wel duidelijk: na 27 december 1748 heeft *eenen cellebroeder van Asselt [= Hasselt] alhier siecken gedient* waarvoor deze als loon 18-4-0 verkreeg.

We zien ook dat een zekere Peeter Louis *siecken gedient* heeft tussen advent 1747 en einde juli 1748 en daarvoor 16-12-2 verkreeg. Pater Van den Goor *sieck sijnde* werd *gedient* door een cellebroeder van 18 juli tot 19 november 1752. Op 18 december 1752 werd zijn snuif (pepermuntsnuif ?) ten bedrage van 10 gulden 10 stuivers nog betaald tot op deze datum. Deze monnik is te identificeren als Augustinus van de Goor geprofest te Zelem rond 1734. Hij moet overleden zijn rond 18 december 1752 wat dus ook uit de rekeningen blijkt³¹.

De paardenmeesters.

Ook zieke dieren in dienst van de kartuizers moesten bij gelegenheid geholpen worden. Uit de context der posten blijkt al meteen dat het hier om smeden gaat die tevens de kennis bezaten om aan paarden degelijke geneeskundige zorgen te verstrekken. Wij mogen zeker niet veronderstellen dat deze hier

²⁸ Ik verwijs hier speciaal naar het recente werk van P.-J. Niebes, *Les Frères cellites ou alexiens en Belgique. Monasticon* (Bruxelles, Archives générales du Royaume, 2002) met een historisch overzicht over de orde en alle literatuurverwijzingen, o.a. naar het Diestse Cellebroedersklooster.

²⁹ C. De Backer & I. Verstraeten, "Een apothekersrekening van Bruggeling Jan Audeians, gecolloqueerd bij de Alexianen te Gent (1712)" in: *Oostvlaamse Zanten* 72-3 (1997) pp. 142-149 en eveneens in: *Bulletin van de Kring voor Geschiedenis van de Pharmacie in Benelux* nr. 96 (1999) pp. 11-15.

³⁰ J. De Grauwe, *Prosopographia Cartusiana Belgica (1314-1796)*. Series Bio-Bibliographica 1 Analecta Cartusiana 28. (Gent / Salzburg, 1976) pp. 94 en 244. J. De Grauwe & F. Timmermans, *Prosopographia Cartusiana Belgica Renovata (1314-1796)*. Analecta Cartusiana 154. Eds. J. Hogg, A. Girard, D. Le Blévec (Salzburg, 1999) I, pp. 346, 354 en 415.

³¹ J. De Grauwe, *Prosopographia...o.c.*, p. 65. J. De Grauwe & F. Timmermans, *Prosopographia...o.c.*, I, p. 344.

optredende lieden sukkels waren in hun vak, maar eerder aannemen dat zij naast een goede dosis gezond verstand, veel ervaring bezaten, echte vakmensen waren en mogelijks zelfs ook over enkele vakboeken beschikten.

De kartuizers bezaten onder hun paarden een zogenaamd *reispheet*. Dit paard werd o.a. door de prior en de procurator, gebruikt om zich naar zakelijke afspraken te begeven. De paarden van de kartuizers werden verzorgd door een *peerdenknecht*³². Bij ziekte kregen de paarden geneeskundige zorgen van o.a. Arnoldus van Schaffen, een *peerdemeester* of *peerdesmet*, maar eigenlijk hoefsmid; verder de niet bij name genoemde paardenmeesters uit Scherpenheuvel en Halen die eveneens *peerdesmit* of *hoefsmid* werden genoemd, doordat zij eveneens en in eerste instantie de hoeven met hoefijzers besloegen. De eerste vermelding in de rekening van 1748-1749 luidt: *betaelt aen den hoefsmid Arnoldus van Schaffen [...] tot 2 juli 1748. Item sijn gagie van peerden beslaegen tot lesten decembre 1748*. In dezelfde periode wordt hij vermeld als *Van Schaffen onsen hoefsmid*. De eerste drie vermeldingen voor het *cureren van het reispheet* (zonder opgave van de persoon die deze zorgen dispenseerde) dateren uit het boekjaar 1750-1751 en werden respectievelijk betaald met 2-1-2, 2-12-2 en 2-2-0 Brabantse gulden, stuivers en deniers. Aansluitend op de laatste post werd er 1 gulden 11 stuivers betaald voor het *cureren van het veulen en het reispheet*. Op 6 januari 1750 werden aan Merten van Schaffen éénmalig 43 gulden 14 stuivers betaald voor het *naeghelen en beslaeghen der peerden*. De beide Van Schaffens treden naast elkaar op, maar Merten zelf cureert de paarden niet. Tussen 18 februari 1750 en 4 december 1751 werden de kosten genoteerd van het beslagen van een paard en ook van een aderlating van hetzelfde dier: *het selfste bloedt te laeten 0-17-2*. Op 4 februari 1751 wordt Arnoldus van Schaffen betaald voor het beslagen van de paarden, voor de levering van nagels en enige reparatiewerken voor 14-17-0. Op 23 september 1751 betaalden de kartuizers aan Peeter Jacobs 5 gulden 10 stuivers voor het *doen snijden van ons veulen en oock voor eenigh ghelevert stroye*³³. Dezelfde Arnold van Schaffen, *peerdesmet*, wordt op 14 mei 1751 betaald voor *eenighe geleverde naeghelen ende eyserwerck* ook voor het *beslaegen van twee peerden*. Op 22 december 1752 lezen we: *betaelt aen de peerdemeester van Scherpenheuvel voor het cureren van ons jonck peert* en op 26 december 1752: *betaelt aen de peerdemeester tot Haelen voor ons peert te cureren 1-15-0*. Met name genoemde medicamentatie voor de paarden alsook de

³² Wij noteerden de namen van Jan N., Adriaen N., Philippus Oleviers, Bruno Jacobs en Jan Huijbrechts die elkaar als paardenknechten opvolgden en slechts een bepaalde tijd in de kartuize verbleven.

³³ Uit de rekeningen blijkt niet dat hij een paardenmeester of smid was.

andere dieren van de kartuizers komt in de door ons bestudeerde rekeningen niet voor³⁴. We weten alleen dat er in 1747-1748 met name telkens 2 potten traen³⁵ om het peerts getuygh te smeiren werden aangekocht voor 1-16-0³⁶.

Bijlage I. Enkele prijzen van verbruiksgoederen en diensten ter vergelijking.

Belangstellenden vragen ons steeds wat de prijzen die in onze bijdragen worden gegeven, eigenlijk waard zijn op de dag van heden. Een manier om dit te achterhalen is prijsvergelijking. Vandaar de prijslijst in deze bijlage gebaseerd op onze hier gebruikte bron. N.B. de waarden verschilden in het Ancien Régime van plaats tot plaats. We nemen hier de Brabantse plaatselijke maten en gewichten. Bij sommige goederen geven we meer dan één prijs. 1 pot = 2 pinten = ruim 1 1/3 liter; 1 halster = ongeveer 30 tot 35 liter; 1 pond = ongeveer 465 gr; 1 el = 0,70 meter; 1 Brabantse gulden = 20 stuivers; 1 stuiver = 12 deniers (= penningen).

1 zilver zakhorloge 52 gulden Brabants	1 mager koe 22-8-0; 21-00; 23-16-0; 18-18-0
1 zakhorloge 52 gulden 4 stuivers 0 deniers	1 magere os 34-0-0; 33-12-0
2 koperen kandelaars 3-10-0	1 rijpaard 51-8-0
1 paar lederen laarzen 7-7-0; 9-16-0	1 vet kalf 6-15-0
12 el wit lijnwaad 8-8-0	6 halsters turf 12-6-0
1 broek 4-4-0	10 halsters turf 17-10-0; 18-4-1; 21-10-0; 25-0-0
1 paar kousen 2-16-0; 2-5-2; 1-15-0	5 pond kandijnsuiker 2-12-2
10 neusdoeken 9-0-3	1 pond thee 3-10-0
60 potten kappers 6-0-0	½ pond thee 1-13-1
27 potten kappers 2-14-0	42 pond peperkoek 4-10-0
1 pot anijs 0-14-0	1 pot Franse brandewijn 0-7-0; 1-11-0
3 pond amandelen 1-10-0	1 pot brandewijn 0-16-0; 0-19-2; 0-11; 0-14-0
6 witte broden 0-6-0	1 pint brandewijn 0-3-2; 0-3-2
4 pond boter 1-8-0	3 pinten brandewijn 1-2-0
4 citroenen 2-2-0	1 ton goed bier 5-12-0
1 tonnetje zeep 7-14-0	1 ton dubbelbier 7-0-0
2 tonnetjes zeep 16-2-0	1 graafschop voor de hovenier 1-18-0
2 pond Spaanse zeep 0-16-0	100 pond nagels 12-0-0
3 pond Spaanse zeep 1-7-0	Het vegen van 3 schouwen 0-15-0, 0-19-0.
1 vette koe 31-17-0	

Samenvatting. Deze bijdrage documenteert de medische zorgen die aan de paters en broeders van het kartuizerklooster te Zelem bij Diest rond het midden van de 18de eeuw werden gegeven. De kartuizersorde maakte contractueel gebruik van zowel een apotheker en geneesheer uit de stad Diest, chirurgijns uit Lummen en Diest. Voor het verplegen van de zieke oude monniken werden voornamelijk Cellebroeders (Alexianen) uit Hasselt aangetrokken en beroep gedaan op eigen personeel. Voor de reis- en werkpaarden (beslaan, cureren, aderlaten en 'snijden') stonden paardenmeesters en hoefsmeden uit Scherpenheuvel en Halen ter beschikking.

Résumé. Cet article documente les soins médicaux dont profitèrent les moines et frères chartreux de la chartreuse de Zelem lez Diest vers 1750. Les chartreux s'étaient liés contractuellement avec un apothicaire et un médecin de la ville de Diest toute proche. Les conventuels âgés et malades étaient soignés par des religieux Cellites (Alexiens) et du personnel propre à la chartreuse. Les chirurgiens habitaient Lummen et Diest. Des maréchaux-ferrants et à la fois vétérinaires, originaires de Mont-Aigu (Scherpenheuvel) et

³⁴ Dit is wel het geval in de rekeningen van de abdij Terhagen cfr. C. De Backer, "Geneeskundige zorgen en voeding voor de cisterciënzerinnenabdij Terhagen in Axelambacht (Zeeuws-Vlaanderen) tussen 1499 en 1509" in: *Bulletin van de Kring voor de Geschiedenis van de Pharmacie in Benelux* nr. 100 (2001) pp. 26-44.

³⁵ Voor traen geeft Kilianus in zijn woordenboek de twee betekenissen op van walvistraan en brandolie. In dit laatste geval kan dit alleen maar smout (roet) of lijnzaadolie zijn. Vermoedelijk werd deze traan (dus mogelijk levertraan van walvissen afkomstig) geleverd door Michael Janssens (zonder opgave van beroep en woonplaats) die in 1748 voor brandewijn en 3 pinten traen 5-5-0 gulden aanrekende. Y. Vanhyfte, "'Boulevard Roger' een brok Oostendse familiegeschiedenis uit de 'Belle Epoque'" in: *Ostendiana V* (1986), p 61 heeft het de over apotheker Limbor, gevestigd aan de Place Léopold, en over levertraan die wel eens door een ijslandvaarder doorverkocht werd aan de apotheker. Uit kabeljauw werd de lever uitgenomen en op het vissersschip reeds gekookt. Nadat deze koud was geworden, werd deze geperst door een stuk textiel en leverde levertraan op.

³⁶ De zadelmaker en de gareelmaker van de kartuizers in 1748-1749 was een zekere Franciscus van Arenborgh.

de Halen, s'occupaient des chevaux de trait et de voyage.

Summary. The charterhouse of Zelem (Diest, Brabant) employed about 1750 a pharmacist and a physician from the nearby city of Diest. The surgeons came from Lummen and Diest. Alexian (Cellite) brothers from Hasselt took care of the ill and old monks. Veterinary surgeons and/or blacksmiths from Montaigu and Halen cured the horses.

Prof. Dr. Christian De Backer,
Geschiedenis van de Farmacie en van het Geneesmiddel,
Faculteit Farmaceutische Wetenschappen, K.U.Leuven.
Privé: Speureweg 21 9830 St.-Martens-Latem.